

Рјечник у друштву, друштво у рјечнику: изабрани примјери словенских језика

Данко Шипка

 <https://orcid.org/0000-0002-9144-8155>

Државни универзитет Аризоне (Сједињене Америчке Државе)

danko.sipka@asu.edu

Сажетак

У овом раду представљају се начини на које велики описни рјечници словенских језика комуницирају са својим друштвеним окружењем. Ради се о двосмјерној комуникацији, гдје се друштвене датости зрцале у рјечнику, а истовремено рјечници врше одговарајући утицај у друштву. У првом дијелу рада излаже се појмовна мапа потребна за истраживање комуникације рјечника са друштвом. Поглавито, пажња се посвећује појмовима стандардизације, нације и ауторитета. Слједи дио гдје се разматрају макроманеври успостављања нормативног ауторитета, широки наративи којима се, у јавном дискурсу или предговорима рјечницима, образлажу намјере састављача и потребе појављивања рјечника. Након тога, пажња се усредсређује на нормативне микроманевре, какви су коришћење квалификатора, којима се лексеме или њихова значења искључују из стандарднојезичког варијетета.

Кључне речи: лексикографија, стандарднојезичка форма, социолингвистика, квалификатори, корисници рјечника.

Abstract

The present paper explores the ways in which comprehensive general monolingual dictionaries communicate with their social environment. This is a two-way communication in which social circumstances are reflected in the dictionary, and, at the same time, the dictionaries exert a certain social influence. In the first part of this paper, the attention is devoted to the concept of standardization, nation, and authority. In the second part, lexicographic macro maneuvers of establishing normative authority are discussed, broad narratives in which one justifies the intent of dictionary compilers and the need for the publication of the dictionary. These narratives can be found in public discourse and in the front matters of the dictionaries alike. In the final part of this paper, lexicographic micro maneuvers are discussed, concrete lexicographic means, such as usage labels, which exclude a word or its meaning from the standard language form.

Keywords: lexicography, the standard language variety, sociolinguistics, usage labels, dictionary users.

1. Увод

Велики описни рјечници словенских језика дио су комуникације лингвистичких елита с корисницима стандарднојезичког варијетета. У тој комуникацији лингвистичке елите наступају на основу одређене врсте ауторитета. На први поглед ради се о једно-смјерној комуникацији одозго према доле, међутим, слика је знатно компликованија. С једне стране у тим рјечницима, односно у низовима одлука које су лексикографи донијели, а које су резултирале рјечницима онако како су објављени, одражавају се друштвене датости, дакле, друштво, овако или онако улази у рјечнике, а онда и рјечници постају друштвене чињенице, које могу дјеловати у друштву у сагласности с намјерама лексикографа, али и на начин

који се с тим намјерама разилази. Прије анализе комуникације између рјечника и друштва, потребно је да представимо појмовну мапу истраживања. Представљамо слjedeће појмове: лексикографска комуникација, језичка култура, стандарднојезички облик, народ и ауторитет.

Овдје полазимо од такозваног комуникативног приступа лексикографији, који је добро представљен код Х. Јонга и Ј. Пенга (YONG – PENG 2007). Мада је њихова анализа заснована на двојезичним рјечницима, она се без измјена може примјенити и на једнојезичне. Основне тврдње њиховог приступа сажете су у овом кратком цитату:

The present study attempts to establish a triangular communicative model of lexicography and views the bilingual

dictionary as a system of intercultural communication between the compiler and the user (YONG – PENG 2007: 15). [Ова студија тежи успоставити тространи комуникативни модел лексикографије и посматра двојезични рјечник као систем интеркултурне комуникације између састављача и корисника.]

Видимо дакле да је лексикографска обрада комуникација међу састављачем и корисником рјечника. У овој комуникацији аутори рјечника, као дио језичких елита, дјелују на успостављању односно одржавању стандарднојезичког варијетета, тијесно повезаног са појмом језичке културе.

У свим словенским културама постоји појам језичке културе (нпр. руско *культура речи*, пољско *kultura towu*, односно *kultura języka/kultura językowa*), који је многим другим културама, рецимо онима енглеског језика, непознат. Тај појам покрива настојања језичких ауторитета и корисника стандардног језика на одржавању норми стандардног језика. У пољском чак постоји придјев *poprawnościowy*, са значењем 'који се односи на норму исправности у стандардном језику'. Уопштено узев, стандарднојезички варијетет и питања око њега изразити су у јавном дискурсу у свим словенским културама. Теоретичари стандардизације издвајају различите фазе процеса стандардизације (а у сваком је тренутку стандардизација процес који се одвија, никад није завршен). Кључни елементи у процесу стандардизације укључују избор оног варијетета који ће касније постати стандарднојезички варијетет. Након прихватања овај облик пролази кроз распршивање у друштву, па онда кодификацију путем нормативних активности (нпр. издавањем стандардних рјечника, граматика итд.). Стандарднојезички варијетет онда иде кроз разраду, у којој се успоставља употреба даног варијетета у различитим друштвеним контекстима (нпр. медијима, праву итд.). Након овога постоји стална потреба за одржавањем, гдје се тај облик развија, модернизује и култивише. Више информација о овоме може се наћи код сљедећих аутора. В. Хас (HAAS 1982) разматра различита проучавања о стандардном језику широм свијета. Т. Кристијансен и Н. Купланд (KRISTIANSEN – COUPLAND 2011) представљају истраживања о стандардним језицима у Европи.

Садашњи стандардни облици словенских језика проишшли су из књижевних традиција и дијалекатских основа, на чијем су популарисању радили филолози. У почетним фазама развоја, ове иницијативе долазиле су од ауторитета у релативно уском слоју писмених говорника. Ти писмени говорници прихватили су иницијативе у настанку језичких ауторитета истовремено прихватајући статус речених ауторитета. С демократизацијом писмености и урбанизацијом у 19. и посебно 20. вијеку, број корисника стандардног језика порастао је експоненцијално. То нас је до-

вело до данашњег стања гдје је стандарднојезички варијетет обиљежен динамиком интеракције између језичких ауторитета и образованих говорника словенских језика.

У типичном случају динамика унутар словенских стандардних језика почиње тако што језички ауторитети неке врсте покрећу одређене иницијативе, предлажу рјешења. Крајња је мјера успеха таквих иницијатива степен њихове прихваћености међу корисницима стандардног језика у питању. Уопштено узев, језички ауторитети дјелују на два нивоа: макронивоу и микронивоу. На макронивоу, налазимо различита јавна обраћања и појављивања у јавности, гдје се говори о општим смјерницама језичке политике, ономе што би у употреби језика било пожељно и непожељно. На том се нивоу и износе и образлажу приједлози за кориштење једнога и одбацивање другог. На макронивоу издају се и стандардна референтна дјела, свето тројство стандардизације: граматика, општи једнојезички рјечник и правопис. Онда се на микронивоу појављују конкретне интервенције којима се ове опште црте језичке политике и рјешења и утјеловљују. Лексикографи у рјечнике убацују нормативне квалификаторе типа *разговорно*, *жаргонски* итд., лектори исправљају текстове доводећи их у склад са поменути приручницима, наставници исправљају ученике итд. Кад је, рецимо, лексика у питању, уобичајен маневар је пресуђивање ријечима, пракса да се једна ријеч сматра пожељном, а друга не. Такве микроинтервенције могу бити подупрте пуристичким наративом који налазимо на макронивоу или неким другим општијим принципом. Историјски узев, широм Славије, пресуђивање је било повезано са увођењем ријечи. На примјер, у словеначком је уведена ријеч *pokopališče*, 'гробље', ријеч словенског поријекла, након што је *britof*, које је посуђеница из њемачког (гдје има исто значење), проглашено непожељним. Исто видимо у словеначком и у замјени интернационализма *tekst* новотвореницом *besedilo* (домаћи термин од *beseda* – ријеч). Оба ова примјера, и пресуђивање и увођење, имају везе с пуристичким наративом на макронивоу. Рјечници су средство свих наведених фаза стандардизације, нпр. В. С. Карацић (1818) представио је селекцију варијетета за стандарднојезички облик, прихватање тог варијетета код књижевника (углавном путем тог рјечника и граматике у његовом уводу), гдје се као кључна узима година 1847. (в. Поповић 1964), што је допринијело каснијем распршивању тог стандарднојезичког облика. Разни једнојезични рјечници, термилошки и општи (види њихов преглед у ШРКА 2000) онда доприносе разради и одржавању тог стандарднојезичког облика. Како сам показао у Д. Шипка (ŠRKA 2023), рјечници у различитим сло-

венским културама дио су светог тројства стандардизације скупа са граматицом и Библијом закључно с крајем деветнаестог, а у двадесетом вијеку Библију су замијенили правописни приручници.

Језичке елите успостављају стандарднојезички облик на основу свог ауторитета. Ауторитет је у жижи интересовања друштвених наука откад је М. Вебер (WEBER 1919) успоставио традицију разликовања три главна типа ауторитета: традиционалног (какав, рецимо имају религије и свештеници), харизматског (какав, рецимо, налазимо код политичара чија особа зрачи привлачношћу), те рационално-правног (такав, је рецимо, ауторитет закона). У једној новијој књизи М. Хјумер (HUEMER 2013) истражује појам ауторитета (првенствено политичког) тако што цитира различите ауторе и интелектуалне традиције, углавном опирајући се на родоначелнички чланак М. Вебера (WEBER 1919). Слика која израђа јесте да постоји низ извора ауторитета који могу бити на дјелу. У конкретном контексту расправе овдје, важно је схватити да успостављање нормативног језичког ауторитета може попримати различите облике и посезати за различитим изворима. Језички ауторитет заснован је на чињеници да извор ауторитета (а ту су језикословци, писци, новинари, предавачи итд.) успоставља модел који корисници даног језичког варијетета треба да слиједе (нпр. тако што ријеч прогласе „правилном” или „неправилном”). Јасно је да нормативни језикословци тврде да је извор њиховог ауторитета рационалан, али, у стварности, одлуке у тој области имају различите мотивацијске механизме. Овај концепт нормативног језичког ауторитета раширен је у словенским језицима, а битно варира од једног словенског језика до другог. У неким је изразито присутан, у другима мање изразит. У овим другима, досег је ближи ономе што се дешава у неким несловенским језицима, дакле да је утицај веома ограничен, што су на примјеру енглеског показали Џ. Милрој и Л. Милрој (MILROY – MILROY 2012).

Са свим овим у виду, прелазимо прво на анализу макроманевара, у јавном дискурсу и предговорима појединих описних једнојезичких општих рјечника словенских језика. Избор рјечника није репрезентативан, бирани су најпознатији рјечници деветнаестог, двадесетог и двадесет првог вијека који могу да илуструју макроманевре карактеристичне за успостављање нормативног ауторитета у словенским културама. Након тога слиједи дио о микроманеврима на сличном узорку рјечника. Основно питање којим се овај рад бави јесте на које се начине путем макро- и микроманевара успоставља нормативни ауторитет у словенским општим једнојезичницима.

2. Макроманеври

Макроманевре успостављања нормативног ауторитета у општим словенским једнојезичницима одликује следеће: 1) образлагање потребе издавања рјечника као посла од националног значаја, 2) директно или околично образлагање улоге рјечника као оруђа стандардизације. Видјећемо на које се начине проводе ти макроманеври и шта имају заједничко. Илустративан је, у погледу образлагања потребе издавања, случај рјечника С. Ожегова и Н. Шведове (ОЖЕГОВ – ШВЕДОВА 1992). Наиме, постоје записи да је, како из редова просјечних корисника стандарднојезичког облика, тако и с највиших врхова власти издавање овог једнојезичника представљано као посао од националног интереса. Тако у *Правди*, једној од двају централних дневних новина у Совјетском Савезу налазимо како особа потписана као студент Ластовскаја жали што нема рјечника јер све већи број људи чита, па се сусрећу са мноштвом ријечи које не разумију (Ластовская 1935: 4). С друге стране, импулс за састављање рјечника дошао је с највиших врхова власти, од самог првог секретара, који у знаменитом писму А. Луначарском, тадашњем народном комесару просвете, пише како се упознао с рјечником, који је застарио и како би било вријеме да се сачини модерни једнојезичник (Ленин 1920). О томе да је творац Совјетског Савеза имао велики интерес за рјечнике свједочи и књига под насловом *Лењин и рјечници* (ЛЕВАШОВ – ПЕТУШКОВ 1975). Све ово сасвим је различито од ситуације у неким другим, несловенским срединама, рецимо средини енглеског језика, гдје су лексикографски подухвати овог типа заправо пословни подухвати, а политички прваци, у складу с тим, и не показују интерес за лексикографију. Друкчији статус пројеката оваког типа на енглеском говорном подручју види се из изванредних књига С. Винчестера о *Оксфордском рјечнику енглеског језика* (WINCHESTER 1998; 2003). У словенском свијету, сами аутори рјечника у предговорима истичу политичку подршку, нпр. Д. Ушаков (1935: i) тако пише:

Составители старались, поскольку это было в их силах, придать словарю характер, отвечающий тем требованиям, которые предъявлял В. И. Ленин [Составлячи су настојали, колико је то било у њиховој моћи, да рјечнику дају карактер који испуњава захтјеве које је поставио В. И. Лењин].

Слично је и са оцјенама рјечника. И. Мешчерјаков (МЕЩЕРЯКОВ 1940: 4) започиње приказ Ушаковљевог рјечника (УШАКОВ 1935), објављен у *Правди*, цитатом из поменутог писма В. И. Лењина А. Луначарском.

Уз ауторитет власти, аутори руских рјечника позивају се и на ауторитет књижевне и рјечничке традиције. Тако у седамнаестомном великом академском

рјечнику руског језика (Чернышёв и др. 1950–1965, том I, стр. 1) налазимо и призивање социјалистичке епохе и књижевне и рјечничке традиције. Каже се да рјечник:

[...] должен охватить все лексическое богатство русского литературного языка с грамматической его характеристикой, преимущественно от эпохи Пушкина до наших дней. [...] Наша социалистическая эпоха — не только величайшее политическое явление в жизни народов, но она величественна также новыми данными в истории человечества обогащениями в области культуры, науки, техники, искусства, а следовательно, и языка. [...] Используя старую, более чем полуторастолетнюю традицию академических словарей, редакция настоящего Словаря ставила себе задачей объединить лучшие признанные положения этой после года обозначает издание [треба да обухвати цјелокупно лексичко богатство руског књижевног језика с његовим граматичким карактеристикама, углавном од Пушкинове ере до данас. [...] Наше социјалистичко доба није само највећа политичка појава у животу народа, већ је величанствено и због нових достигнућа у историји човјечанства у области културе, науке, технологије, умјетности, а самим тим и језика. [...] Користећи стару, више од једног и по вијека дугу традицију академских рјечника, уредници овог Рјечника поставили су себи задатак да обједине призната начела традиције и прилагоде их захтјевима савременог издања].

Ситуација какву смо описали на поменути два руска рјечника слична је и у другим словенским срединама и она не варира у зависности од политичког устроја. Тако се у украјинском једанаестотомнику из времена комунизма (Билодид 1970, том 1, стр. vi) призива Велика октобарска социјалистичка револуција и лењинска национална политика:

Він відображає етап і розвиток лексики сучасної української мови, справжній розквіт якої став можливим лише після Великої жовтневої соціалістичної революції завдяки успішному здійсненню лєнінської національної політики. [Он одражава стадіјум і развој речника савременог украјинског језика, чији је прави процват постао могућ тек после Велике октобарске социјалистичке револуције, захваљујући спровођењу лєнінске націоналне політике].

Двадесетотомник издан у посткомунистичко вријеме (Шевченко 2010, том 1, стр. i), опет, помиње указ Предсједника Украјине и одлуку Владе Украјине о састављању рјечника:

Словник української мови у 20 томах (далі СУМ-20) є одним із центральних проєктів програми створення Національної словникової бази, ініційованої Указом Президента України від 7 серпня 1997 р. № 967. Як окреме завдання «Створення фундаментальної академічної багатотомної лексикографічної системи «Словник української мови»» цей проєкт є в розпорядженні Кабінету Міністрів України від 22 листопада 2000 р. [Рјечник украјинског језика у 20 томова (у даљем тексту СУМ-20 [Словник української мови]) један је од централних пројеката програма за стварање Националне рјечничке базе, покренутог Указом Предсједника Украјине од 7. августа 1997. године, број 967. Пројекат „Стварање темелног академског вишетоног лексикографског система ‘Рјечник украјинског језика’” у надлежности је Кабинета министара Украјине од 22. новембра 2000. године].

При томе, рјечници се смјештају у низ приручника потребних из угла националног интереса, у поменуто свето тројство стандардизације. Илустриран је у том погледу *Рјечник македонског језика са српскохрватским тумачењима* (Димитровски и др. 1961–1966). Већ из тога што су присутна српскохрватска тумачења видимо тадашњу геополитичку чињеницу постојања Македоније у Југославији, а аутори у предговору изријеком кажу како већ постоје правопис и граматика, па онда настављају:

„Недостигаше уште една поопфатна работа посветена на лексиката на македонскиот јазик. Овој речник иде да ја пополни и таа празнина” (Димитровски и др. 1961, том I, стр. i) [Недостајало је још једно обимније дјело посвећено лексички македонског језика. Овај рјечник има за циљ да попуни ту празнину].

Посматрање рјечника као националних пројеката није ствар новијег датума, нити је везана само за државне структуре. И у деветнаестом вијеку аутори у предговорима својим дјелима истичу национални значај лексикографског рада. Тако, на примјер, у пољском деветнаестовековном рјечнику (LINDE 1807–1814: I, стр. xviii) аутор каже: „dzieło moje będzie pomocno otrzeźwionemu duchowi narodowemu” [моје дјело биће од помоћи отрежњеном народном духу]. Видимо, дакле, да је национално и идентитетско одређење словенских једнојезичника тенденција која је постојано присутна, како у XIX, тако и у XX и XXI вијеку и да је такво схватање рјечника независно од политичког устроја у даном тренутку.

Сада прелазимо на макроманевре којима се успоставља нормативни ауторитет. Већ у 19. вијеку успоставља се схема по којој се нормативни ауторитет заснива, с једне стране на харизматском ауторитету писаца, а с друге стране на традиционалном ауторитету народних говора. У помињаном пољском рјечнику (LINDE 1807–1814: I, стр. ii) аутор каже да је њива с које се убиру лексиколошки плодови двојна, да обухвата писану традицију и говоре, па онда прво даје карактеристике говора: „ta iest obszernieysza, bo się rozciąga wszędzie, gdzie tylko językiem naszym mówią” [он је обимнији, јер се простире свуда, гдје год се нашим језиком говори] а након тога писане традиције: „tamta uprawnieysza, a zatem w lepsze urodzaie plodnieysza, bo z większą pieczołowitością pielęgnowana” [она је упорнија, а самим тим у бољем тлу плоносноја, јер се с већом пажњом његује]. Кад је у питању харизматски ауторитет писаца, аутор у предговору (LINDE 1807–1814, том I, стр. ii) помиње низ оних који су укључени у грађу, а међу њима су и они најпознатији преставници пољске књижевне традиције, нпр. М. Реј, Ј. Кохановски и П. Скарга. У погледу неукључивања књижевне традиције рјечник В. С. Караџића (КАРАЏИЋ 1818) био је изузетак, али је

сам аутор релативно брзо промијенио став. Тако С. Новаковић пише:

Вук завршује: ‘Како станемо сви овако писати, одмах ћемо имати књижевни језик, који ће се разликовати од језика поварене простоте, а опет неће бити ништа друго до чисти народни српски језик.’ Ово је написано 1845 године. Речи су горе наведене необично знамените (Новаковић 1887: 48).

Видимо ту исто оно настојање као код С. Линдеа (LINDE 1807–1814), да се у књижевни језик укључи и књижевна традиција и народни језик.

Често се, уз харизматски ауторитет писаца, користи и харизматски ауторитет институција. Тако, у многим срединама иза рјечничких пројеката стоје академије наука (погледати списак извора у овом раду), а у нашем случају још и Матица српска (РМС; РСЈ), као најзначајније културно удружење са богатом традицијом. Харизматски ауторитет ових институција на неки начин овјерава нормативни ауторитет.

Изјаве о нормативном статусу рјечника варирају од оних који нормативну улогу наводе директно и без околишања, до оних који нормативну улогу рјечника квалификују. Директно преузимање нормативне улоге налазимо, на примјер, у руском *Великом академском рјечнику* (ЧЕРНИШЕВ 1950, том I, стр. 1), гдје аутори кажу: „Настоящий Словарь современного русского литературного языка является толково-историческим и нормативным” [Савремени Рјечник руског књижевног језика је описно-историјски и нормативни] или у *Рјечнику словачког језика* (РЕСИАР 1959–1968, том I, стр. v), гдје се каже: „Slovník má charakter normatívnej jazykovej príručky” [Рјечник има карактер нормативног језичког приручника]. Има и таквих рјечника гдје се о нормативној улози говори унеколико околишно, нпр. у *Приручничком рјечнику чешког језика* (HJLER et al. 1935–1957, том I, стр. vii), гдје се каже да рјечник: „chce přispěti k ustálení spisovného jazyka a v případech pochybných k vytvoření normy” [тежи допринијети устаљивању књижевног језика и у нејасним случајевима успоставити стандард]. Још је то изразитије у *Рјечнику савременог бујарског језика* (РОМАНСКИ 1955–1959, том I, стр. iii), гдје се каже да рјечник треба да: „спомогне за повишавање на езиковата култура у нас” [помогне развоју језичке културе у нашој земљи]. Коначно унеколико контрадикторан поглед да рјечник нема нормативни циљ али да ће имати и такву улогу репрезентује *Рјечник македонског језика* (ДИМИТРОВСКИ и др. 1961, том I, стр. 1), гдје за рјечник каже да: „тој не си поставува строго нормативна цел, иако и во тој поглед ќе изигра несомнена улога” [себи не поставља строго нормативни циљ, иако ће у том погледу играти несумњиву улогу].

У промишљању нормативне улоге рјечника, аутори често размишљају о укључивању односно искључи-

вању лексема. Таква размишљања налазимо још од XIX вијека. Нпр. код В. Даља (Даль 1863–1866, том 2, стр. vii) говори се да у рјечник треба укључити ријечи из свих сфера руског језика, „но не для безусловнаго включенія ихъ въ писменную речь” [али да се не смију безусловно укључити у писану ријеч]. Слична размишљања о лексичкој селекцији видимо и у свим другим великим описним рјечницима словенских језика.

Видимо из ових макроманевара да се лексикографски рад позиционира као посао од националног интереса, да рјечници имају нормативну улогу (што се каже директно или индиректно). Та нормативна улога подупире се традиционалним ауторитетом народних говора и харизматским ауторитетом писаца. Види се то јасно и у самом рјечничком тексту, нпр. у шестотомнику Матице српске, глаголи *мумлаиши* и *мумљаиши* (РМС, том III, стр. 462), које дијели свега седам других одредница и које се налазе у истом ступцу исте стране посебно се обрађују, оба с вишеструким цитатима из књижевних дјела. Толико цитата је за корисника сасвим непотребно, *мумљаиши* се могло обрадити једноставним унакрсним упућивањем, али су цитати ту да харизматским ауторитетом писаца подупру нормативну функцију рјечника. У сљедећем дијелу рада представља се како се нормативни ауторитет у изабраним општим описним рјечницима словенских језика успоставља путем искључивања дијела лексичке масе.

3. Микроманеври

Основно оруђе микроманевара успостављања нормативног ауторитета у рјечницима јесу квалификатори. Б. Свенсен (SVENSÉN 2009: 316) наводи читав низ квалификатора по критеријумима мјеста, времена, става, формалности итд. Међу тим квалификаторима можемо наћи и оне који обиљежену ријеч, њен облик или значење искључују из савременог стандардног језика у искључујућем смислу. С једне стране имамо такве квалификаторе, типа *жаргонски* или *архаично*, чија је основна намјера искључивање из стандарднојезичког варијетета. То су примарни искључујући квалификатори. Постоје онда квалификатори типа *вулгарно* или *шаливо*, чији је основни циљ нешто друго (да изразе став говорника према ономе што је обиљежено), али им ефекат може бити искључивање из стандарднојезичког облика. Ово су секундарни искључујући квалификатори. Како је показало истраживање које сам провео 2015. године, о коме се више података може наћи у Д. Шипка (ŠIPKA 2016), и примарни и секундарни искључујући квалификатори могу код корисника бити схваћени као искључујући. Испитаници су на Ликертовој скали

одговарали колико се слажу с тим да се ријеч обиљежена даним квалификатором може употребљавати у савременом стандардном језику (вриједност 1 представља став „никако се не слажем”, а 5 „у потпуности се слажем”). Метаподаци на основу тих одговора представљени су у *табели 1*.

квалификатор	тип	број	просјек	стд. дев.
неправилно	примарни	105	2.37	1.40
дијалекатски	примарни	105	2.39	1.06
застарјело	примарни	105	2.61	1.03
разговорно	примарни	105	3.03	1.21
вулгарно	секундарни	105	1.97	1.16
шљиво	секундарни	105	2.79	.95
иронично	секундарни	105	3.10	1.03
експресивно	секундарни	105	3.12	.95

Табела 1. Резултати о ставу испитаника према искључујућим квалификаторима у *ШРКА* (2016).

Видимо да су вриједности врло сличне за примарне и секундарне квалификаторе. У Д. Шипка (Шипка 2021), те Д. Шипка и др. (ŠIRKA et al. 2021) и М. Врбинц и др. (VRBINC et al. 2020) показано је на примјеру корисника рјечника у Сједињеним Државама, Словенији и Хрватској, да искључујући нормативни квалификатори имају утицај на кориснике. Он је ограничен, али постоји. У свим поменутих истраживања показано је да је предочавање искључујућег квалификатора водило мањој прихватљивости ријечи у стандардном језику у поређењу с ријечју која у рјечнику такође има квалификатор, али он испитаницима није представљен. Дакле, квалификатори нису јалова настојања лексикографа, а искључујући ефекат се код говорника јавља независно од тога да ли је примарна улога квалификатора искључујућа.

Сљедеће занимљиво питање јесте обим у којем се употребљавају искључујући квалификатори у словенским једнојезичницима. У *табелама 2, 3, 4 и 5* представљени су подаци за руски, пољски, српски и словеначки једнојезичник. Више о том истраживању може се наћи у Д. Шипка (ŠIRKA 2016).

примарни	број	секундарни	број
		бранное	52
		грубое	12
		ироническое	412
областное	222	неодобрительное	784
просторечие, просторечное	3230	презрительное	128
старое	225	пренебрежительное	114
устаревшее	2604	шутливое	652
Укупно	6281	Укупно	2154

Табела 2. Искључујући квалификатори у С. Ожегов и Н. Шведова (Ожегов – Шведова 1992) (око 40 хиљада одредница).

примарни	број	секундарни	број
dawne	98		
potoczne	2698		
warszawskie	2		
krakowskie	15		
poznanskie	1		
ślaskie	1		
lwowski	0		
wileńskie	1	pejoratywne	300
młodzieżowe	23	pogardliwe	63
przestępcze	8	wulgarne	99
środowiskowe	49	zartobliwe	223
Укупно	2896	Укупно	685

Табела 3. Искључујући квалификатори у П. Жмигроцки (Żmigrodzki et al. 2012) (око 12 хиљада одредница у тренутку пребројавања).

примарне	број	секундарне	број
архаично	199	вулгарно	70
старокњижевно	11	експресивно	83
разговорно	961	фамилијарно	51
регионално	181	пејоративно	518
народски	708	подругљиво	22
шатровачки	23	презриво	12
жаргонски	218	иронично	240
ђачки	24	шљиво	62
Укупно	2325	Укупно	1058

Табела 4. Искључујући квалификатори у РМС (око 80 хиљада одредница).

примарне	број	секундарне	број
nieprawilno	24		
neustaljeno	92		
nižje pogovorno	503		
pogovorno	2133	ekspresivno	12355
narečno	1958	nizko	217
žargonsko	512	slabšalno	1447
otroško	111	šaljivo	254
starinsko	4793	ironično	178
zastarelo	3893	vulgarno	123
Укупно	14019	Укупно	14574

Табела 5. Искључујући квалификатори у А. Бајец и др. (BAJEC et al. 2000) (око 98 хиљада одредница).

Из представљене четири табеле види се неколико занимљивих ствари. Прво, у сва четири рјечника аутори често посежу за искључујућим квалификаторима, што је врло занимљиво, узевши да се ради прије свега о рјечницима стандардног језика. Друго, честа је употреба и примарних и секундарних искључујућих квалификатора. Треће, постоји варирање, како у упо-

треби конкретних квалификатора, тако и у њиховој фреквенцији, а онда и у омјеру примарних према секундарним. Доста тог варирања може се приписати лексикографској пракси дане словенске средине а онда и намјерама састављача рјечника. То, међутим, не мијења чињеницу да су искључујући квалификатори у свим испитаним рјечницима словенских језика свеprisутни.

4. Закључак

Из представљеног описа макро- и микроманевара у изабраним словенским општим једнојезичницима издвајају се следећи закључци. Прво, у словенским културама постоје друштвени импулси који рјечнике чине пословима од националног и идентитетског значаја. Ови импулси често долазе с највиших врхова власти, мада има и оних који поријекло имају у друштвеној бази. Друго, у макроманеврима самих лексикографа и оцјењивача њиховог рада препознају се ти друштвени импулси. Треће, аутори рјечника директно или индиректно прихватају улогу успостављања нормативног ауторитета и рјечнике као средство тог успостављања. Четврто, нормативност се успоставља како рационалним, тако традиционалним и харизматским ауторитетом. У овом посљедњем погледу изузетно је видљива улога харизматског ауторитета писаца. Пето, нормативни ауторитет успоставља се и рјечничким квалификаторима. Они имају утицај на кориснике рјечника, а за њима често посежу лексикографи у различитим словенским културама. Укратко: друштво улази у рјечник тако што рјечник узноси на пиједестал важног националног посла, а рјечник се враћа у друштво као средство успостављања нормативног ауторитета.

Литература

- ЛАСТОВСКАЈА (1935). Почему не издају словареј, *Правда*, 25. 2. 1935, с. 4.
- ЛЕВАШОВ, Евгений Александрович, ПЕТУШКОВ, Валентин Петрович (1975). *Ленин и словари*. Ленинград: Наука.
- ЛЕНИН, Владимир Ильич. *А.В. Луначарскому, письмо*, 18. 1. 1920.
- МЕЩЕРЯКОВ, И. (1940). Ценная книга, *Правда*, 16. 12. 1940, с. 4.
- НОВАКОВИЋ, Стојан (1888). Српска краљевска академија и неговање језика српског (Посланица Академији наука философских). *Глас Српске краљевске академије*, 10, 5–87.
- ПОПОВИЋ, Миодраг (1964). *Вук Стефановић Караџић*. Нолит: Београд.
- ШИПКА, Данко (2021). Нормативни лексикографски квалификатори: истраживање случаја у Хрватској. У: Стана Ристић, Ивана Лазић Коњик, Ненад Ивановић (ур.), *Лексикологија и лексикографија у свјетлу актуелних проблема* (стр. 175–188). Београд: САНУ.
- *
- HAAS, William (ed.) (1982). *Standard Languages: Spoken and Written*. Manchester – UK: Manchester University Press.

- HUEMER, Michael (2013). *The Problem of Political Authority: An Examination of the Right to Coerce and the Duty to Obey*. New York: Palgrave Macmillan.
- KRISTIANSEN, Tore, COUPLAND, Nikolas (eds.) (2011). *Standard Languages and Language Standards in a Changing Europe*. Oslo: Novus Press.
- MILROY, James, MILROY, Lesley (2012). *Authority in language: Investigating standard English*, 4th ed. Oxford: Routledge.
- SVENSÉN, Bo (2009). *A Handbook of Lexicography. The Theory and Practice of Dictionary-Making*. Cambridge: Cambridge University Press.
- ŠIPKA, Danko (2000). *A Bibliography of Serbo-Croatian Dictionaries*. Springfield – VA: Dunwoody Press.
- ŠIPKA, Danko (2016). Exclusion Labels in Slavic Monolingual Dictionaries: Lexicographic construal of non-standardness, *Colloquium*, 1(1), 1–17.
- ŠIPKA, Danko, VRBINC, Alenka, VRBINC, Marjeta (2021). Normative Labels in Slovene Dictionaries: Users' and Lexicographers' Perspectives. *International Journal of Lexicography*, 34(2), 183–205.
- ŠIPKA, Danko (2023). *Water, Whiskey, and Vodka: A Story of Slavic Languages*. Georgetown: Georgetown University Press.
- VRBINC, Marjeta, ŠIPKA, Danko, VRBINC, Alenka (2020). Normative Labels in Two Lexicographic Traditions: A Slovene–English Case Study. *Lexikos*, 30(1), 561–582.
- WEBER, Max (1919 [2019]). *Politik als Beruf*. Ditzingen: Reclam.
- WINCHESTER, Simon (1998). *The Surgeon of Crowthorne: A Tale of Murder, Madness and the Love of Words*. New York: Viking Press.
- WINCHESTER, Simon (2003). *The Meaning of Everything: The Story of the Oxford English Dictionary*. Oxford: Oxford University Press.
- YONG, Heming, PENG, Jing (2007). *Bilingual lexicography from a communication perspective*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins.

Лексикографски извори

- БЛОДІД, Іван (ред.) (1970–1980). *Словник української мови. В 11 томах*. Київ: Наукова думка.
- ДАЛЬ, Владимир (1863–1866). *Толковый словарь живого великорусского языка*. I–IV (1st ed.). М., СПб.: О-во любителей российской словесности.
- ДИМИТРОВСКИ, Тодор, КОРУБИН, Благоја, СТАМАТОСКИ, Трајко (1961–1966). *Речник на македонскиот јазик со српскохрватски шолкувања*. Скопје: Институт Крсте Мисирков.
- КАРАѢИЋ, Вук Стефановић (1818). *Српски рјечник*. Беч: Штампарија јерменског манастира.
- ОЖЕГОВ, Сергей Иванович, ШВЕДОВА, Наталия Юльевна (1992). *Толковый словарь русского языка*. Москва: Азъ.
- РОМАНСКИ, Стојан (1955–1959). *Речник на сьвременния български книжовен език*. София: Институт за български език.
- РМС: СТЕВАНОВИЋ, Михаило (ур.) (1967–1976). *Речник српскохрватскої књижевної језика*, 1–6. Нови Сад — Загреб: Матица српска, Матица хрватска.
- РСЈ: НИКОЛИЋ, Мирослав (ур.) (2011). *Речник српскої језика*. Нови Сад: Матица српска.
- УШАКОВ, Дмитрий Николаевич (1935). *Толковый словарь русского языка*. Москва: Государственный институт „Советская энциклопедия“.
- ЧЕРНИШЕВ, Василий Ильич (1950–1965). *Словарь современного русского литературного языка*. Москва – Ленинград: АН СССР.
- ШЕВЧЕНКО, Лариса Леонідівна и др. (2010). *Словник української мови у 20 томах*. Київ: Наукова думка.

*

- BAJEC, Anton (ed.) (2000). *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- HUJER, Oldřich, SMETÁNKA, Emil, WEINGART, Miloš (1935–1957). *Průruční slovník jazyka českého*. Praha: SPN.
- LINDE, Samuel Bogumił (1807–1814). *Słownik języka polskiego*, 6. tomów. Warszawa: druk własny i Drukarnia Xsięży Pijarów.

- PECIAR, Štefan (red.) (1959–1968). *Slovník slovenského jazyka*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
- ŻMIGRODZKI, Piotr et al. (2012). *Wielki słownik języka polskiego*. Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.

Danko Šipka

**Society in Lexicography, Lexicography in Society:
Case Studies of Slavic Dictionaries**

(Summary)

The present paper discusses normative authority in Slavic general monolingual dictionaries. The focus of the analysis is how societal realities influence dictionaries and what role dictionaries play in society. The interaction between society and lexicography is illustrated by the establishment of normative authority in dictionaries, i.e., by the way in which lexicographers contribute to the establishment and maintenance of standard language variety. Slavic lexicographers assert normative authority in two ways. First, there are broad narratives in public discourse and dictionary front matters, where lexicographers and other members of society define the role of dictionaries and position them as works of national importance rather than commercial enterprises (as is the case in the English-speaking countries). This paper first discusses these broad narratives, called macro maneuvers, most notably definitions of the dictionary's role and the criteria used to decide which lexical items are to be included in the dictionary. It turns out that starting in the 1900s and continuing in the next two centuries, Slavic lexicographers invariably see their work as an enterprise of national importance and emphasize normativity (although, in some cases, the normative role is qualified). Second, normative authority is enforced by micro maneuvers such as application of exclusionary usage labels. There are two kinds of usage labels that exclude a word, its form, or its meaning from the standard language variety. There are primary exclusion labels, like *slang* or *obsolete*, whose main purpose is to mark exclusion from the contemporary standard language variety. There are then secondary exclusion labels, such as *vulgar* or *facetious*, which are meant to mark the attitude, but their effect can also be exclusion. The analysis of four general Slavic monolingual dictionaries shows that Slavic lexicographers abundantly use both kinds of these exclusion labels.